

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА**

ЛАЗОС ГЕЛЕНА ПЕТРІВНА

УДК 159.98+615.851]:159.942.5 – 053.6 (043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ НЕГАТИВНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ
ПІДЛІТКІВ У СТОСУНКАХ З БАТЬКАМИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, лабораторія консультативної психології та психотерапії

Науковий керівник

кандидат психологічних наук **Кісарчук Зоя Григорівна**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія консультативної психології та психотерапії, завідувач

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Титаренко Тетяна Михайлівна**, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, лабораторія соціальної психології особистості, завідувач;

кандидат психологічних наук, доцент **Слободянюк Ігор Антонович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра психодіагностики та клінічної психології

Захист відбудеться « 21 » травня 2013 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.453.02 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий « 19» квітня 2013р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процеси гуманізації, що характерні для сучасної системи освіти в Україні, передбачають підвищену увагу до внутрішнього світу дитини, повагу до її інтересів і гідності, розвиток її індивідуальності. У зв'язку з цим помітного поширення набувають ідеї психологічного супроводу розвитку школярів, їх підтримки на шляху особистісного зростання, надання своєчасної психологічної допомоги в проблемних, кризових ситуаціях тощо. На невідкладній потребі реалізації цих ідей з належним їх теоретико-методичним опрацюванням наголошують вітчизняні науковці Н.Ю.Максимова, В.Г.Панок, Т.О.Піроженко, В.В.Рибалка, Т.М.Титаренко та ін.

Завдання, які постають перед психологами-практиками в їх повсякденній діяльності, і пов'язані з ними їхні запити до теорії практичної психології показують, що першочергових наукових досліджень потребують питання, що стосуються психологічної допомоги підліткам, корекції тих чи інших порушень у їх розвитку, взаємодії з оточуючими тощо. Актуальність дослідження цих питань відзначається і багатьма науковцями, які, вивчаючи процеси формування особистості сучасного підлітка, констатують наявність емоційного дискомфорту у дітей, складнощів у спілкуванні, їх нездатність адаптуватися до умов соціуму, невміння долати емоційні труднощі, розуміти себе та свої потреби тощо (М.Й.Боришевський, Г.М.Бреслав, О.А.Будницька, К.Клювер, І.Кренке, Н.Ю.Максимова, Р.В.Павелків, Г.М.Прихожан, В.В.Рибалка, Т.М.Титаренко та ін.).

Актуальним у цьому контексті є дослідження особливостей стосунків підлітка у найближчому оточенні – сім'ї, зокрема стосунків з батьками як чинника, що зумовлює розвиток їх емоційної сфери, нерідко спричиняючи виникнення первинних, пов'язаних з раннім дитинством, та подальших негативних переживань. А це, в свою чергу, актуалізує необхідність дослідження шляхів корекції цих переживань та розроблення відповідних технологій.

Слід зазначити, що окремі аспекти проблеми, якій присвячене наше дослідження, вже були предметом уваги дослідників. Так, описано широкий діапазон негативних переживань підлітків, що виникають у зв'язку з психофізіологічними змінами та неспроможністю вирішувати завдання, які постають на даному етапі життя (Дж.Блок, П.Блос, Р.Борнштейн, Л.І.Вассерман, Н.Ю.Максимова, Ф.Тайсон, Р.Л.Тайсон, А.Фройд). Виокремлено і описано різні аспекти життєдіяльності сім'ї, що сприяють виникненню негативних переживань у підлітків (Л.Баумрінд, Г.Я.Варга, Л.І.Вассерман, І.В.Ващенко, Є.М.Дюваль, Е.Г.Ейдемільер, А.О.Реан, В.А.Семіченко, Г.Фігдор та ін.); акцентовано глибинну детермінованість переживань підлітка, їх пов'язаність із досвідом ранніх стосунків з батьками (П.Блос, М.Кляйн, М.Малер, Я.Л.Обухов, Ф.Ріман, Ф.Тайсон, Р.Л.Тайсон, О.О.Шльонська та ін.). Досліджувалась також проблема психокорекційної допомоги підліткам у їх стосунках з батьками – зокрема можливості спеціально організованого навчання, сугестивних методів, засобів різних напрямів психотерапії (Г.Баретт-Леннард, В.І.Гарбузов, О.І.Захаров, М.Корей, Ф.Кендалл, Н.Ю.Максимова, В.Оклендер, А.С.Співаковська, Г.Хорн, Т.С.Яценко та ін.).

Разом з тим вивчення наукової літератури показує, що у вітчизняній психології проблему негативних переживань підлітків у стосунках з батьками та їх

корекції розглянуто переважно на основі аналізу зовнішніх проявів негативних переживань дитини у їх взаємозв'язку із актуальними несприятливими факторами сім'ї та її адаптації до обставин, що склалися. Що ж стосується внутрішньої, глибинної, складової негативних переживань підлітка, пов'язаної з досвідом переживань раннього дитинства, то цей аспект досі залишається мало вивченим і описаним. На нашу думку, саме глибинний зміст великою мірою визначає особливості виникнення та перебігу актуальних негативних переживань підлітка, і тому його вивчення дасть змогу краще зрозуміти сутність цих переживань і визначити адекватні шляхи і засоби їх корекції. Окрему проблему складає дослідження особливостей застосування глибинно зорієнтованих методів у роботі з підлітками, зокрема такого сучасного і достатньо поширеного у роботі вітчизняних фахівців методу, як кататимно-імагінативна психотерапія (Х.Льойнер, Г.Хорн, Я.Л.Обухов, З.Г.Кісарчук, Н.Ф.Шевченко, Я.М.Омельченко та ін.)

Викладене вище і зумовило вибір теми дослідження «Психологічна корекція негативних переживань підлітків у стосунках з батьками».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилось відповідно до комплексних тем лабораторії консультативної психології та психотерапії Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України «Теоретико-методичні засади психотерапевтичної допомоги людині в її особистісному розвитку» (державний реєстраційний номер 0105U000279); «Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості» (державний реєстраційний номер 0108U000272).

Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (протокол № 1 від 29.01.2004р.) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №5 від 25.05.2004 р.).

Об'єкт дослідження – негативні переживання підлітків у стосунках з батьками.

Предмет дослідження – особливості зовнішньої та внутрішньої (глибинної) складових негативних переживань підлітків у стосунках з батьками та шляхи і засоби їх психологічної корекції.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні основних характеристик негативних переживань підлітків, їх зв'язків із статтю та сімейними чинниками (як актуальними, так і характерними для раннього розвитку); а також у розбудові ефективних шляхів і засобів корекції цих негативних переживань.

Гіпотеза дослідження містить такі основні припущення:

- характеристики негативних переживань підлітків зумовлюються їх статтю, а також сімейними чинниками – як актуальними психологічними і структурними деформаціями сім'ї, особливостями її соціально-економічного статусу, що визначають зовнішню складову переживань, так і несприятливими, фруструючими ситуаціями раннього дитинства, що спричинили первинні негативні переживання стосовно батьків, формуючи глибинну складову переживань;
- психологічна корекція негативних переживань підлітків має передбачати вплив не лише на зовнішню, але й на глибинну складову їхніх переживань,

що може здійснюватись завдяки символізації глибинного змісту переживань та його опрацюванню в контексті актуальних обставин і стосунків. Уявляється, що адекватним методом, на основі якого може проводитись така психокорекція, є глибинно зорієнтований метод кататимно-імагінативної психотерапії (символдрами).

Відповідно до висунутих мети і гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретико-експериментальні підходи до вивчення негативних переживань підлітків та їх психокорекції.
2. Дослідити основні характеристики негативних переживань підлітків у стосунках з батьками, їх гендерні відмінності та зв'язки із сімейними чинниками – як актуальними, так і характерними для раннього періоду розвитку дітей.
3. Розробити психокорекційну програму для роботи з підлітками, які мають негативні переживання у стосунках з батьками, та побудувати модель корекції негативних переживань підлітків на основі кататимно-імагінативної психотерапії як глибинно зорієнтованого методу.
4. Здійснити апробацію психокорекційної програми та визначити основні засади, умови, принципи та технічні засоби ефективної психокорекції негативних переживань підлітків у стосунках з батьками.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступили положення: про сутність і закономірності підліткового віку (П.Блос, Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін, Е.Еріксон, І.С.Кон, Н.Ю.Максимова, В.С.Мухіна, А.Фройд та ін.); про багатоаспектний підхід до розуміння переживання та його вивчення (Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонт'єв, Ф.Ю.Василюк, С.Д.Максименко, Т.С.Кириленко та ін.); про співвідношення свідомого і несвідомого в структурі психіки (З.Фройд, К.Юнг, Р.Л.Тайсон, Ф.Тайсон, Т.С.Яценко, Н.Ф.Каліна та ін.); про глибинну детермінованість емоційних переживань (З.Фройд, А.Фройд, Х.Гартман, Х.Когут, Дж.Боулбі, Д.Віннікотт, Ф.Ріман та ін.); про вплив емоціогенних факторів сім'ї на негативні переживання підлітків (Д.Баумрінд, Л.Берк, Д.Болдуїн, Г.Я.Варга, Л.І.Вассерман, Є.М.Дюваль, Е.Г.Ейдемільлер, А.О.Реан, В.А.Семіченко, В.Юстіцкіс та ін.); про специфіку психологічної допомоги дітям і підліткам засобами глибинно зорієнтованої психотерапії (А.Фройд, М.Кляйн, Х.Льойнер, Г.Хорн, Е.Хорн, Дж.Ціантіс та ін.); про психодіагностичні та психотерапевтичні фактори кататимно-імагінативної психотерапії (Х.Льойнер, Е.Вільке, Х.Хенніг, Г.Хорн, Л.Кот'є-Бірнбахер, Я.Л.Обухов, З.Г.Кісарчук, Н.Ф.Шевченко та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у дослідженні завдань і перевірки гіпотези було використано такі методи дослідження: *теоретичні* – аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, узагальнення та систематизація теоретичних даних, моделювання; *емпіричні* – діагностичне інтерв'ю, тестування, опитування, бесіди з підлітками, їх батьками та вчителями; фокус-групи; діагностичні та корекційні засоби кататимно-імагінативної психотерапії; методи соціально-психологічного тренінгу та арт-терапії; *математичні методи опрацювання експериментальних даних* – описова статистика, кореляційний та факторний аналіз; аналіз за критерієм Т-Вілкоксона. Статистична обробка даних

здійснювалася за допомогою статистичного пакету на базі програми SPSS (комп'ютерний аналіз даних), версія 11.5.

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось на базі ЗОШ № 25 та ЗОШ №134 м. Києва. Загальний обсяг вибірки – 447 досліджуваних, з них у пошуковому експерименті взяли участь 94 підлітка віком 13 –15 років (45 хлопців, 49 дівчат), у основному експерименті – 183 підлітка такого ж віку (91 хлопець, 92 дівчини) та 170 їхніх батьків. Відповідно до поставлених завдань дослідження проводилося у три етапи (теоретико-пошуковий, експериментально-констатувальний, корекційний) упродовж 2005–2011 рр.

Надійність і вірогідність отриманих даних забезпечені методологічним обґрунтуванням дослідження; відповідністю методів дослідження його меті та завданням; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; застосуванням сучасних методів математичної статистики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що: *вперше* розкрито зміст поняття «негативне переживання» щодо підліткового віку та визначено основні характеристики негативних переживань сучасних підлітків у стосунках з батьками залежно від гендерних відмінностей дітей; *дістали подальшого розвитку* наукові уявлення щодо основних груп стрес-факторів сім'ї, які зумовлюють виникнення негативних переживань у підлітковому віці, а також щодо особливостей зв'язку між негативними переживаннями підлітків та сімейними деформаціями і соціально-економічним статусом сім'ї; *розширено уявлення* про глибинну складову негативних переживань підлітків, сформовану досвідом ранніх стосунків з батьками; *уточнено* особливості зв'язку глибинної складової негативних переживань підлітків із характеристиками їх переживань у актуальних стосунках з батьками; *вперше* створено теоретичну модель корекції негативних переживань підлітків на основі концепції кататимно-імагінативної психотерапії як глибинно зорієнтованого методу; в руслі цієї моделі розроблено і апробовано психокорекційну програму для роботи з підлітками, що мають негативні переживання у стосунках з батьками.

Практичне значення дослідження полягає: у можливості використання його результатів як теоретичного підґрунтя діяльності психологів-практиків, зокрема, що стосується необхідності врахування у психокорекційній роботі глибинної складової емоційних станів і переживань дітей; у перспективі впровадження розробленої моделі корекції негативних переживань підлітків на основі глибинно зорієнтованого методу символдрами у процес фахової підготовки психологів; у можливості застосування запропонованої у дослідженні психокорекційної програми (або окремих її аспектів) у практичній діяльності психологів.

Основні результати дослідження *впроваджено* у навчальний процес Запорізького національного університету (довідка про впровадження від 05.11.2012 № 01-25/134); Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження від 11.10.12р. №575), Всеукраїнського інституту інтегративної психології та психотерапії (акт впровадження від 17.03.2012 р. №14), а також у роботу практичних психологів та педагогів Шевченківського району м. Києва (довідка про впровадження від 16.09.2011р. № 95).

Особистий внесок здобувача в роботах, які виконано в співавторстві з кандидатом психологічних наук З.Г.Кісарчук, полягає у постановці проблеми; у

розробці корекційної програми; у зборі емпіричного матеріалу; в статистичній обробці даних та в інтерпретації результатів дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на Міжвідомчій науково-практичній конференції «Психологічна та психотерапевтична допомога дітям та молоді» (Ужгород, 25–26 травня, 2007р.); Міжнародному конгресі з психології та психотерапії «Проблеми і тенденції сучасної вітчизняної психотерапії» (АР Крим, м. Гурзуф, МЦД «Артек», 9–11 травня, 2008); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Глобалізація та ідентичність: психотерапевтичні аспекти» (Київ, 17–18 квітня, 2010р.); звітній науковій сесії Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України «Психологічні проблеми навчання, виховання та розвитку особистості» (Київ, 11–12 квітня, 2011р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Гене́за буття особистості» (Київ, 19–20 грудня, 2011р.).

Публікації. Матеріали дослідження знайшли відображення у 14 наукових працях, з них 10 наукових статей – у виданнях, що включені до списку, затвердженого МОН України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 211 найменувань, 10 додатків. Основний обсяг дисертації – 209 сторінок. Повний обсяг дисертації – 287 сторінок. Дисертація містить 27 таблиць (на 16 сторінках) та 11 рисунків (на 3 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; визначено його об'єкт, предмет та мету; сформульовано гіпотезу та завдання; висвітлено теоретико-методологічні засади; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення; презентовано методи та експериментальну базу дослідження; подано відомості про особистий внесок здобувача в роботах, виконаних в співавторстві, апробацію і впровадження отриманих результатів, публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі** – «Теоретичний аналіз проблеми негативних переживань підлітків та їх корекції» проаналізовано підходи до визначення понять «переживання» та «негативне переживання»; розглянуто дослідження негативних переживань підлітків та їх етіології; проаналізовано сімейні стрес-фактори, що зумовлюють виникнення негативних переживань у дітей; визначено підходи щодо психокорекційної допомоги підліткам та вихідні позиції дослідження.

Аналіз літератури, що присвячена проблемі переживань (В.Ю.Василюк, Л.С.Виготський, Х.-Г.Гадамер, І.І.Геллер, О.Кернберг, Т.С.Кириленко, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн, З.Фройд та ін.) показав, що негативні переживання розглядаються як такі, що: пов'язані із наявністю труднощів в актуальній життєвій ситуації людини, які емоційно переживаються нею як фактор, що ускладнює життя; мають зумовлені ставленням до об'єкту переживання змістові характеристики, проявляються через негативні емоції відповідної модальності, а також відзначаються певною силою та тривалістю; містять як усвідомлені, так і неусвідомлені компоненти та часто бувають пов'язаними із негативним, травматичним досвідом минулого; характеризуються вираженою потребою у зміні життєвої ситуації та зменшенні емоційного дискомфорту.

Встановлено, що в дослідженнях негативних переживань підлітків, проведених вітчизняними і зарубіжними авторами, розглядаються їх види, особливості прояву, зв'язок із кризовими, критичними ситуаціями, в яких опиняється підліток, способи їх подолання ними (Р.М.Грановська, І.Кренке, Дж.Ларсон, І.М.Нікольська, С.Хобфолл та ін.), вплив негативних переживань на розвиток невротичних розладів та дезадаптивної поведінки (М.І.Буянов, Д.М.Ісаєв, Ф.Кендал, К.Клювер, А.Є.Лічко, Н.Ю.Максимова, Г.М.Прихожан, Т.М.Титаренко та ін.). Важливе місце у сучасних дослідженнях емоційної сфери підлітків займає вивчення їх соціально-психологічної адаптованості, серед головних критеріїв якої дослідники виділяють особливості почуттів і переживань дитини, ступінь її емоційного комфорту (Г.О.Балл, Ф.Б.Березін, О.М.Кокун, А.А.Налчаджан та ін.).

Результати розгляду концепцій щодо етіології негативних переживань підлітків свідчать, що у працях радянського періоду, а також у сучасних вітчизняних дослідженнях природа негативних переживань розглядається насамперед з точки зору несприятливого впливу соціального середовища, наявності кризових, критичних ситуацій в житті підлітка (Г.М.Бреслав, О.А.Будницька, В.І.Гарбузов, О.І.Захаров, А.О.Реан, Н.Ю.Максимова, А.С.Співаковська та ін.), в західних же дослідженнях, зокрема психоаналітичних, актуальна ситуація розглядається не лише як контекст виникнення негативних переживань, але й як тригер для прояву (реактивації) більш ранніх (первинних) переживань негативного спектру, тобто акцент ставиться на вивченні глибинної природи негативних переживань підлітка (П.Блос, Р.Емде, К.Клювер, Ф.Тайсон, Р.Л.Тайсон, А.Фройд та ін.).

Аналіз досліджень, присвячених дитячо-батьківським стосункам та їх ролі у виникненні і прояві негативних переживань підлітків, дозволив виокремити ряд наступних стрес-факторів сім'ї: перехід її на новий етап життєвого циклу – «сім'я з підлітком»; сімейні психологічні деформації; сімейні структурні деформації. Кожний із цих факторів описується у літературі здебільшого з точки зору зовнішніх обставин виникнення напруги у стосунках, негативних емоцій і почуттів, однак у ряді досліджень, зокрема психодинамічно зорієнтованих, увага приділяється і глибинним детермінантам переживань, що пов'язані із характером формування ранніх стосунків між батьками і дитиною (Л.Баумрінд, Р.Борнштейн, Дж.Боулбі, М.Ейнсворт, В.Н'югартен, К.Кемпе та ін.).

Вивчення літературних джерел щодо визначення та співвіднесення понять «психологічна корекція» та «психотерапія» показує, що їх розмежування є достатньо умовним, оскільки на практиці і за метою, і за змістом, і за формою роботи вони можуть повністю збігатися, зокрема у випадках, коли здійснення психокорекційного впливу сприяє реалізації психотерапевтичної мети, або психокорекційний вплив здійснюється засобами певного виду психотерапії (Ю.Є.Альошина, О.Ф.Бондаренко, З.Г.Кісарчук, О.С.Кочарян, Т.М.Титаренко та ін.). Відмітимо все ж, що при виділенні критеріїв розрізнення даних понять головною специфічною ознакою психокорекції вважається її орієнтація на відносно незалежні психологічні структури людини та вікові норми, в той час як психотерапію визначають як орієнтовану на особистість в цілому. Оскільки дане дослідження передбачає роботу з особистістю підлітка в цілому, то вказані поняття вживаються в ньому синонімічно.

Аналіз літератури стосовно психокорекційної допомоги підліткам показав, що у сучасних вітчизняних та російських дослідженнях, поруч із традиційними засобами (спеціально організоване навчання, сугестивні методи тощо), розглядаються і інші моделі на основі використання методів психодинамічної, гуманістичної та інших напрямів психотерапії (В.І.Гарбузов, З.Г.Кісарчук, В.Р.Павелків, В.В.Рибалка, І.А.Слободянюк, А.С.Співаковська, Т.М.Титаренко, Т.С.Яценко та ін.). При застосуванні психодинамічних моделей звертається увага на існування передісторії, яка пов'язана з первинними переживаннями дитини, що дає змогу коригувати не лише зовнішні поведінкові прояви підлітка, а і глибинні складові як негативних переживань, так і будь-якого симптому.

Викладені вище результати аналізу літератури стосовно негативних переживань підлітків та їх етіології показує доцільність психологічної корекції даних переживань з урахуванням глибинної їх складової. Вибір для такої корекції глибинно зорієнтованого методу кататимно-імагінативної психотерапії обґрунтовується у нашому дослідженні наступними міркуваннями: завдяки механізму символізації глибинного змісту переживань, що лежить в основі методу, створюються можливості для діагностування внутрішніх, глибинних, конфліктів, а також для їх опрацювання в контексті актуальних стосунків; метод вважається ефективним у роботі з дітьми та підлітками, оскільки перекриває лауну між розмовною та ігровою психотерапією, дозволяючи дитині опрацювати власні проблеми на символічному рівні; метод може використовуватися в комбінації з іншими видами психотерапії (ігровою, поведінковою, арт-терапією тощо), передбачати різні форми роботи (індивідуальну, групову, парну); метод вважається відносно короткотривалим і не має протипоказань у застосуванні в роботі із здоровими дітьми та підлітками.

У **другому розділі** – «Дослідження негативних переживань підлітка, пов'язаних із стосунками з батьками» подані результати вивчення актуального стану стосунків підлітків з батьками з точки зору наявності в них негативних переживань дітей, їх характерних особливостей, зумовленості останніх сімейними деформаціями та соціально-економічним статусом сім'ї, статтю підлітка та особливостями його раннього розвитку.

Дослідження проводилось у два етапи. Перший з них являв собою пошуковий експеримент, під час якого уточнювались попередні гіпотези щодо особливостей негативних переживань підлітків у стосунках з батьками та проектувався другий етап дослідження – розроблялись і добирались відповідні методики.

До комплексу методик увійшли: питальник «Підлітки про батьків» (ППБ) Л.Вассермана, І.Горькової, О.Роміциної (для виявлення уявлень підлітків про виховну практику своїх батьків та їх ставлення до неї); тест-питальник батьківського ставлення (ПБС) Г.Варги та В.Століна (для виявлення стилю сімейного виховання з точки зору батьків); глибинно зорієнтоване «Діагностичне інтерв'ю» для батьків, розроблене психолого-медико-соціальним центром «Юго-Запад» та удосконалене Я.Н.Омельченко (для отримання даних про ранній розвиток дитини); питальник «Соціально-психологічна адаптація» К.Роджерса і Р.Даймонда (СПА) у модифікації Т.В.Снегірьової (для виявлення рівня емоційного комфорту/дискомфорту підлітків як складової їх адаптованості); авторська анкета

«Моя родина» (для отримання сукупності даних щодо структурних характеристик сім'ї підлітка та її соціально-економічного статусу, характерних особливостей негативних переживань підлітка у стосунках з батьками, можливостей підлітка у доланні негативних переживань стосовно батьків тощо); фокус-група за темою «Складні переживання у стосунках з батьками» (для отримання якісних даних щодо змісту негативних переживань підлітків у стосунках з батьками).

На основі аналізу результатів другого (основного) етапу дослідження встановлено, що негативні переживання підлітків через стосунки з батьками є численнішими і більш інтенсивними, порівняно з іншими негативними переживаннями, що мають місце в їх житті. Для більшої частини підлітків у стосунках з батьками характерна досить висока інтенсивність негативних переживань, при цьому у дівчат вона є дещо вищою, ніж у хлопців. Найсуттєвішими для підлітків причинами виникнення негативних переживань є проблеми, пов'язані з психологічними та структурними сімейними деформаціями, а при відносній стабільності сімейних стосунків як між дітьми, так і між батьками актуалізуються соціально-психологічні чинники.

Кількісний та якісний аналіз даних показав, що підлітки, описуючи свої негативні переживання у стосунках з батьками, вказують на низку психологічних станів та емоцій, які змістовно відповідають групам переживань з переважаючою модальністю депресивного (45%), агресивного (35,4%) або тривожного характеру (19,6%). Щодо гендерних відмінностей, то дівчата більш схильні до переживань депресивного ряду, хлопці – агресивного, а тривожні переживання є майже порівну представлені в обох групах підлітків.

З'ясувалось також, що більшість підлітків неспроможні ефективно справлятися з негативними переживаннями стосовно батьків, хоча хлопці-підлітки долають ці переживання краще, ніж дівчата.

Дослідження показало, що підлітки розрізняються між собою за рівнем інтенсивності негативних переживань у стосунках з батьками, і за цією характеристикою поділяються на групи із високими, середніми та низькими її показниками – I, II, III групи відповідно. Більшість досліджуваних підлітків (78%) потрапили до першої та другої груп. При цьому з'ясувалось, що чим вищим є рівень інтенсивності переживань, тим більшу роль серед приводів їх виникнення відіграють різні складні проблеми суто психологічного характеру, порівняно із соціально-психологічними; за змістом достатньо високий рівень інтенсивності переживань (перша і друга групи) більше відповідає переживанням депресивної і тривожної груп ($r = 0,183, p \leq 0,05$), із зменшенням рівня інтенсивності негативних переживань (друга і третя групи) зростає їх кількість з агресивною забарвленістю ($r = - 0,176, p \leq 0,05$). Виявлено також, що діти з вищими рівнями інтенсивності негативних переживань мають вищі показники частоти їх виникнення, а також емоційного дискомфорту.

Вивчення особливостей зв'язку між негативними переживаннями підлітків та сімейними деформаціями і соціально-економічним статусом сім'ї показало наступне. Стосовно психологічних сімейних деформацій, які вивчались за особливостями стилю батьківської виховної практики, встановлено: уявлення щодо стилю виховної практики батьків у підлітків і у самих батьків не збігаються;

несприятливі стилі батьківської виховної практики в сім'ях підлітків значно переважають соціально та психологічно бажані стилі; підлітки різної статі по-різному трактують виховну практику своїх батьків в залежності від її суб'єкту (батько чи мати) – щодо батька найбільшу ступінь вираженості у хлопців отримує “непослідовний” стиль, у дівчат – “непослідовний” та “директивний”; стосовно матері найбільшу ступінь вираженості у хлопців отримують “непослідовний” та “директивний” стилі, у дівчат – “непослідовний” та “автономний”; в цілому високі рівні інтенсивності негативних переживань підлітків пов'язані із такими стилями виховної батьківської практики, як «непослідовність» ($r = 0,242$ $p \leq 0,01$), «автономність» ($r = 0,219$ $p \leq 0,01$) та «ворожість» ($r = 0,203$ $p \leq 0,01$).

Що стосується структурних деформацій в сім'ї підлітка та соціально-економічного її статусу, то з'ясовано, що більшість дітей з високими та середніми рівнями інтенсивності негативних переживань виховуються в сім'ях з ознаками структурних деформацій. При цьому найбільш суттєвими для інтенсивності переживань виявляються такі сімейні деформації, як сім'я з прийомною дитиною ($r = 0,274$ $p \leq 0,01$) та неповна сім'я з одним батьком ($r = 0,249$ $p \leq 0,01$). З'ясовано також, що високий рівень інтенсивності негативних переживань характерний як для дітей, які виховуються в сім'ях з дуже високим економічним рівнем сімейного достатку, так і для тих, сім'ї яких мають дуже низький його рівень, за умови, що батьки цих дітей мають середню освіту або лише один з них – вищу. Встановлено статистичну достовірність зв'язку між матеріально-економічним добробутом сім'ї та негативними переживаннями підлітків ($r = 0,266$, $p \leq 0,01$), а також між рівнем освіти батьків та переживаннями дітей ($r = 0,160$, $p \leq 0,05$). Статистично значимих розбіжностей між дівчатами та хлопцями-підлітками щодо зв'язків між їхніми негативними переживаннями та структурними деформаціями і соціально-економічним статусом сім'ї не було виявлено.

Дослідження глибинної складової негативних переживань підлітків показало, що проходження ними ранніх стадій розвитку супроводжувалось наступними несприятливими, фруструючими ситуаціями: ускладнення у матері чи дитини під час вагітності та пологів, штучне годування, емоційні проблеми у матері після пологів, ранній вихід матері на роботу, надмірно тісний взаємозв'язок матері та дитини, складнощі у привчанні дитини до горщика, надмірна суворість у вихованні, сімейні конфлікти, розлучення батьків тощо. Фруструючі ситуації спричинювали появу у дітей первинних страхів і переживань такого ймовірного змісту: відчуття нестабільності та байдужості оточуючого середовища, сприйняття його як ворожого; страх втратити власне “Я” та свій життєвий простір; відчуження, агресія; страх втратити об'єкт (матір), бути покинутим; страх самовираження, невпевненість у взаємодії зі світом; страх втрати батьківської любові; страхи провини та покарання тощо. Схожі за емоційним забарвленням несприятливі обставини у підлітковому віці дітей, у загальному вигляді представлені ними у приводах виникнення актуальних негативних переживань стосовно батьків (відсутність взаєморозуміння, методи виховання в сім'ї, розлучення батьків, часті сімейні конфлікти тощо), виступали як тригер для реактивації первинних страхів і переживань та підсилення загального негативного емоційного стану підлітка.

Доведено існування зв'язку між кількістю несприятливих, фруструючих ситуацій під час проходження дитиною ранніх стадій розвитку та інтенсивністю негативних переживань у підлітковому віці: чим більше таких ситуацій було у ранньому дитинстві підлітка, тим інтенсивнішими є його переживання в актуальному житті ($p > 0,05$, $\text{Sig} \leq 0,05$). Найінтенсивнішими виявились негативні переживання у тих підлітків, в житті яких було найбільше фруструючих ситуацій на самих ранніх стадіях розвитку (перший рік життя). Виявлена також певна спадкоємність між ймовірним змістом первинних переживань досліджуваних підлітків та змістом їх актуальних негативних переживань у стосунках з батьками.

Встановлено зв'язок між наявністю фруструючих ситуацій на ранніх етапах розвитку дитини, що зумовлюють формування глибинної складової негативних переживань, та такою характеристикою соціально-психологічної адаптованості підлітка, як емоційний комфорт/дискомфорт. З'ясувалось, що вказана характеристика пов'язана із присутністю фруструючих ситуацій на усіх стадіях раннього розвитку: «нарцисичній» ($r = -0,327$, $p \leq 0,01$), «шизоїдній» ($r = -0,312$, $p \leq 0,01$), «депресивній» ($r = -0,331$, $p \leq 0,01$), «анальній» ($r = -0,192$, $p \leq 0,05$), «едіпальній» ($r = -0,268$, $p \leq 0,01$).

Отже, встановлені у дослідженні характеристики негативних переживань підлітків, особливості їх зв'язку із сімейними чинниками як актуальними, так і характерними для раннього розвитку, неспроможність більшості дітей ефективно справлятися із цими переживаннями свідчать про необхідність спеціальної корекційної роботи з підлітками, зокрема з тими, що мають високу інтенсивність негативних переживань, роботи, яка б враховувала як зовнішню, так і глибинну їх складові.

У **третьому розділі** – «Шляхи і засоби психологічної корекції негативних переживань підлітків у стосунках з батьками» описано методiku індивідуальної та групової форм корекції негативних переживань підлітків; представлено модель корекції даних переживань на основі кататимно-імагінативної психотерапії як глибинно зорієнтованого методу; здійснено аналіз вказаних форм корекції негативних переживань підлітків, викладено результати апробації психокорекційної програми.

Для психологічної корекції негативних переживань підлітків з високим рівнем їх інтенсивності у стосунках з батьками як основний було обрано метод символдрами. Додатково використовувались також засоби соціально-психологічного тренінгу та арт-терапії. Програма психокорекції передбачала як індивідуальну, так і групову форми роботи. До індивідуальної психокорекції залучались діти, які в силу різних причин (підвищена тривожність, проблеми у спілкуванні з однолітками, існування «табу» на обговорення сімейної ситуації тощо) не готові були працювати в групі; до групової форми корекції – підлітки, які не мали таких труднощів і готові були пропрацювати сімейну проблематику у групі. Всього у цій частині дослідження взяло участь 38 підлітків (19 – експериментальна група, 19 – контрольна), а також 19 батьків дітей з експериментальної групи.

За психокорекційною програмою індивідуальна форма роботи з підлітками відбувалась протягом 26 сеансів тривалістю 50-60 хвилин з частотою зустрічей двічі на тиждень; групова форма – протягом 25 занять тривалістю 2- 2,5 години з частотою зустрічей один раз на тиждень. Паралельно здійснювалась також робота з батьками дітей. Програма включала наступні етапи: I – *уведення в психокорекційний процес*

(основні завдання – формулювання запиту підлітка стосовно психокорекційної роботи, встановлення довірливих стосунків, формування робочого альянсу, узгодження рамок та правил зустрічей, діагностування актуального стану дитини і стосунків у сім'ї, опанування навичками релаксації та уявлення образу); II – *етап активізації ресурсів* (основні завдання – подальше закріплення довірливих стосунків, формування навичок взаємодії як з психологом, так і між членами групи, створення умов для ресурсного підживлення та зміцнення психіки дітей); III – *етап конструктивних змін* (основні завдання – створення умов для прояву, усвідомлення та пропрацювання головних глибинних конфліктів, що лежать в основі актуальних негативних переживань підлітків, вихід на конструктивні рішення та зміни); IV – *заключний* (основні завдання – забезпечення асиміляції конструктивного досвіду на психічному рівні та підготовка до реалізації надбань у реальному житті, рефлексія стосунків, діагностика особистісного зростання, підготовка до завершення психокорекційної роботи).

Власне процедура психокорекційного процесу за методом символдрами полягала у тому, що підліткам, після попередньої бесіди, пропонувалось заплющити очі, розслабитись, уявити образ за певною темою (мотив) та описувати сюжет, що розгортається у образі, вербально. Після уявлення образу пропонувалось намалювати його. Мотиви, що використовувались, враховували специфіку дитячих переживань, а також сприяли реактивації конфліктних проблемних моментів з минулого, які могли бути першоджерелами виникнення актуальних негативних переживань. Процедура проведення зустрічей, набір мотивів, а також формат малювання в індивідуальній та груповій формах психокорекції мали свої особливості.

На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження та узагальнення власного досвіду практичної роботи було створено *модель* корекції негативних переживань підлітків на основі кататимно-імагінативної психотерапії як глибинно зорієнтованого методу, у якій визначено загальні засади психокорекції в роботі з підлітками, умови організації психокорекційного процесу, принципи й відповідні їм техніки та прийоми психокорекції. До загальних *засад* належать: системність психокорекційних, профілактичних та розвиваючих завдань; пріоритетність психокорекції каузального типу; урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; активне залучення найближчого соціального оточення до участі в психокорекційній роботі; урахування емоційної складності матеріалу. До основних *умов* організації психокорекційного процесу за методом символдрами належать: встановлення чітких рамок процесу; формування «робочого альянсу» між підлітком і психологом; навчання дітей умінням здійснювати імагінації; виконання ними малюнку; адекватне методу завершення процесу психокорекції. До головних *принципів* психокорекційної допомоги підліткам за даним методом належать: принцип глибинно-психологічного розуміння і тлумачення символу; принцип врахування і використання трьох складових символдрами (активізація ресурсів, робота з конфліктом, розвиток креативності); принцип змін завдяки новим інтерналізаціям і коригуючому емоційному досвіду. Дані принципи забезпечуються відповідними *техніками* і *прийомами*, які допомагають вирішувати внутрішні конфлікти на символічному рівні, а також сприяють когнітивному опрацюванню матеріалу імагінацій.

Детальний аналіз як індивідуальної, так і групової форм психокорекції показав, що у ході цієї роботи у підлітків поетапно відбуваються зміни, які відслідковуються на двох рівнях: зовнішніх проявів та глибинному. На рівні зовнішніх проявів ці зміни здійснюються у напрямі від незрілих, деструктивних форм взаємодії, скутості чи, навпаки, надмірної емоційності та активності (провокативності) у стосунках з оточуючими, вузького спектру позицій і ролей – до більш зрілої, конструктивної поведінки, розширення спектру позицій і ролей у взаємодії, гнучкості у формах їх прояву. На глибинному рівні зміни прослідковуються у напрямі від помірної регресії, символічного відтворення раннього досвіду з притаманними йому страхами та конфліктами – до поступової прогресії із корекцією раннього емоційного досвіду, створенням нових позитивних ідентифікацій, більш виразними проявами власного «Я» і захисту своїх кордонів, сепарацією від значимих об'єктів, більшою ініціативністю і креативністю у взаємодії із світом. У кожного з підлітків особливості проходження етапів, їх послідовність та глибина змін залежить від особливостей їх раннього дитинства, індивідуальних характеристик, актуальної ситуації розвитку. Якісні позитивні зміни у психіці підлітків відбуваються внаслідок поетапного пропрацювання глибинних конфліктів, асиміляції отриманого позитивного досвіду переживань, рефлексії власної поведінки та емоційних станів, вироблення нових, адаптивних форм поведінки.

Після закінчення програми психокорекційної роботи було проведене повторне діагностування підлітків з експериментальної та контрольної груп. Для порівняння двох вимірів кожної змінної на одній вибірці «до» і «після» проведення психокорекції було використано непараметричний критерій Т-Вілкоксона з метою встановлення спрямованості та вираженості з'ясованих змін. Для перевірки ефективності програми порівнювались показники інтенсивності негативних переживань підлітків у стосунках з батьками та інтегральний показник емоційного комфорту/дискомфорту.

Розглянемо результати, що стосуються інтенсивності негативних переживань у підлітків до і після психокорекційної роботи в експериментальній групі (рис.1).

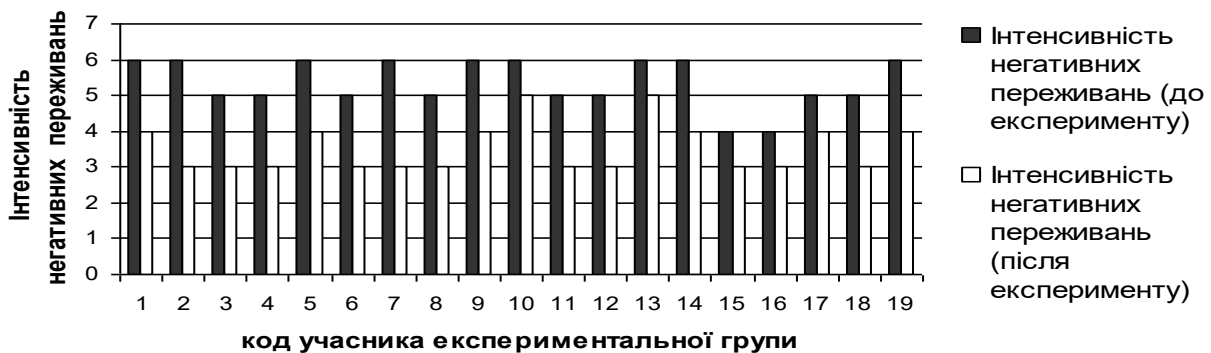

Рис. 1. Співвідношення показників інтенсивності негативних переживань підлітків до корекційної роботи і після неї (експериментальна група)

Дані, представлені на рис.1, показують, що в результаті корекції інтенсивність негативних переживань явно знизилась у всіх підлітків з експериментальної групи. Оскільки стандартизоване значення становить $Z=-3,948$, а рівень значущості $p<0,001$, можемо говорити про статистичну достовірність результатів. Щодо

динаміки показників інтенсивності негативних переживань підлітків з контрольної групи, то вона виявилась наступною (рис.2).

Рис. 2. Співвідношення показників інтенсивності негативних переживань підлітків до експерименту і після нього (контрольна група)

Як видно з рис. 2, дані по контрольній виборці ілюструють загальне підвищення показників інтенсивності негативних переживань. Зменшення інтенсивності негативних переживань не відбулось у жодного з учасників контрольної групи: у восьми випадках з дев'ятнадцяти погіршилися показники, у одинадцяти – вони залишилися на тому ж самому рівні (стандартизоване значення становить $Z=-2,828$, а рівень значущості $p<0,05$, що свідчить про статистичну достовірність результатів).

Розглянемо результати, що стосуються показників емоційного комфорту/дискомфорту (рис.3, 4).

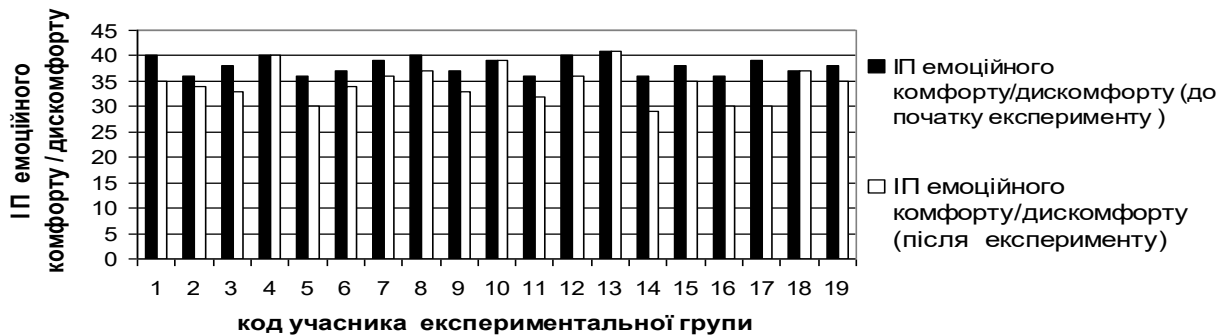

Рис. 3. Співвідношення інтегральних показників емоційного комфорту/дискомфорту підлітків до корекційної роботи і після неї (експериментальна група)

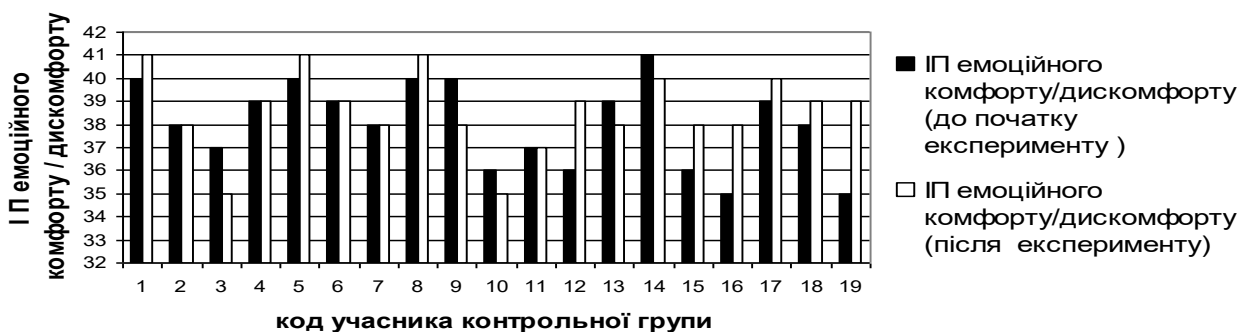

Рис. 4. Співвідношення інтегральних показників емоційного комфорту/дискомфорту підлітків до експерименту і після нього (контрольна група)

Інтегральні показники емоційного комфорту/дискомфорту у підлітків з експериментальної групи після корекційної роботи значно покращились, порівняно з тими ж показниками до її початку (стандартизоване значення становить $Z = -3,420$, а рівень значущості $p < 0,001$, що свідчить про статистичну достовірність результатів). Що стосується контрольної групи підлітків, то у цій групі тільки у п'яти випадках з дев'ятнадцяти відбулося незначне зниження показника «емоційний дискомфорт»; в дев'яти випадках рівень емоційного дискомфорту збільшився, порівняно з первинними діагностичними показниками; ще в п'яти випадках цей показник залишився на такому ж рівні. Стандартизоване значення становить $Z = -1,021$, а рівень значимості $p > 0,1$, який вказує на статистичну недостовірність отриманих результатів. Позитивні зміни, які мали місце у п'яťох підлітків з контрольної групи, ми пояснюємо ситуативними факторами. В цілому, можна говорити про відсутність вираженої позитивної динаміки у дітей, які не брали участь у психокорекційній програмі.

По завершенні психокорекційної програми були проведені також зустрічі з батьками дітей та вчителями. За їх відгуками, психокорекційна робота позитивно вплинула на підлітків, відзначались позитивні тенденції у характері стосунків дітей як між собою (в межах школи та класу), так і з батьками.

Отже, результати повторної діагностики показали, що у підлітків з експериментальної групи виявлено більше змін позитивного характеру, ніж у підлітків з контрольної групи. Оскільки результати між групами підлітків відрізняються значною мірою, можна говорити про ефективність запропонованої нами психокорекційної програми. Таким чином, можемо стверджувати, що апробація програми пройшла успішно і корекція негативних переживань підлітків засобами кататимно-імагінативної психотерапії (згідно з розробленою нами моделлю) є адекватною і доцільною.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у розкритті особливостей негативних переживань підлітків у стосунках з батьками та розбудові шляхів і засобів їх психологічної корекції. Результати здійсненого дослідження підтвердили висунуті гіпотези та дали підстави зробити такі висновки:

1. За результатами теоретичного аналізу встановлено, що негативні переживання характеризуються такими ознаками: вони пов'язані із наявністю труднощів в актуальній життєвій ситуації людини, які емоційно переживаються нею як фактор, що ускладнює життя; мають зумовлені ставленням до об'єкту переживання змістові характеристики, проявляються через негативні емоції відповідної модальності, а також відзначаються певною силою та тривалістю; містять як усвідомлені, так і неусвідомлені компоненти та часто бувають пов'язаними із негативним, травматичним досвідом минулого; характеризуються вираженою потребою у зміні життєвої ситуації та зменшенні емоційного дискомфорту.

2. З'ясовано, що негативні переживання підлітків, пов'язані із стосунками з батьками, є численнішими і більш інтенсивними порівняно з іншими негативними переживаннями, що мають місце в їх житті. Для більшої частини підлітків у

стосунках з батьками характерна досить висока інтенсивність негативних переживань, при цьому у дівчат вона є дещо вищою, ніж у хлопців. Найсуттєвішими для підлітків причинами виникнення негативних переживань є проблеми, пов'язані з психологічними та структурними сімейними деформаціями. Найчастіше негативні переживання підлітків у стосунках з батьками мають депресивний характер, досить часто виникають також агресивні переживання, рідше – тривожні. Дівчата більше схильні до переживань депресивного ряду, хлопці – агресивного, а тривожна група переживань майже порівну представлена в обох групах підлітків. Більшість підлітків неспроможні ефективно справлятися з негативними переживаннями, що виникають у стосунках з батьками, водночас хлопці долають ці переживання краще, ніж дівчата.

3. Виявлено, що підлітки розрізняються між собою за рівнем інтенсивності негативних переживань (поділяються на групи з високими, середніми та низькими її показниками). При цьому з'ясовано, що рівень інтенсивності негативних переживань позначається на викладених вище їх загальних характеристиках: чим вищим є рівень інтенсивності переживань, тим більшу роль серед приводів їх виникнення відіграють складні сімейні проблеми власне психологічного характеру, порівняно із соціально-психологічними; за змістом високий рівень інтенсивності переживань більше відповідає переживанням депресивної і тривожної груп і менше – агресивної. Виявлено також, що діти з вищими рівнями інтенсивності негативних переживань мають вищі показники частоти їх виникнення, а також емоційного дискомфорту, ніж підлітки з нижчими їх рівнями.

4. Встановлено зв'язок між негативними переживаннями підлітків та актуальними психологічними і структурними сімейними деформаціями, а також соціально-економічним статусом сім'ї. З'ясовано, що високі рівні інтенсивності переживань підлітків пов'язані із наступними сімейними чинниками: застосуванням батьками таких несприятливих стилів виховної практики, як “непослідовність”, “автономність”, “ворожість”; вихованням підлітка в прийомній сім'ї чи в неповній сім'ї з одним батьком; дуже високим або дуже низьким рівнем сімейного достатку, до того ж, коли батьки цих дітей мають або тільки середню освіту, або лише один з них – вищу.

5. Виявлено особливості зв'язку між наявністю несприятливих, фруструючих ситуацій у ранньому дитинстві підлітків, що спричинили їх первинні переживання стосовно батьків, формуючи глибинну складову переживань, та їх нинішніми негативними переживаннями у актуальних стосунках з батьками. Зокрема, доведено зв'язок між кількістю фруструючих ситуацій на ранніх стадіях розвитку дитини та інтенсивністю негативних переживань стосовно батьків у підлітковому віці: чим більше було таких ситуацій у ранньому дитинстві, тим інтенсивнішими є переживання підлітка в актуальних стосунках з батьками. Встановлено також зв'язок між наявністю фруструючих ситуацій у ранньому дитинстві та такою характеристикою соціально-психологічної адаптованості підлітка, як емоційний комфорт/дискомфорт, що виявилась чітко пов'язаною із присутністю несприятливих ситуацій на усіх стадіях його раннього розвитку.

6. Розроблено модель корекції негативних переживань підлітків на основі кататимно-імагінативної психотерапії як глибинно зорієнтованого методу. У моделі визначено загальні засади психокорекційної роботи з підлітками, умови організації символдраматичного процесу, його принципи та техніки і прийоми. До загальних засад належать: системність психокорекційних, профілактичних та розвиваючих завдань; пріоритетність психокорекції каузального типу; урахування психологічно-вікових та індивідуальних особливостей дітей; активне залучення найближчого соціального оточення до участі в психокорекційній роботі; урахування емоційної складності матеріалу. Основними умовами організації символдраматичного процесу є: встановлення його чітких рамок; формування «робочого альянсу»; навчання підлітків умінням здійснювати імагінації; виконання ними малюнку; адекватне методу завершення процесу психокорекції. Головними принципами психокорекційної допомоги підліткам за даним методом є: принцип глибинно-психологічного розуміння і тлумачення символу; принцип врахування і використання трьох складових символдрами (активізація ресурсів, робота з конфліктом, розвиток креативності); принцип змін завдяки новим інтерналізаціям і коригуючому емоційному досвіду. Дані принципи забезпечуються відповідними техніками і прийомами.

7. Згідно з теоретичною моделлю розроблено комплексну психокорекційну програму для роботи з підлітками, реалізація якої показала наявність поетапних змін у психодинамічних характеристиках дітей, що прослідковуються на рівні зовнішніх проявів та глибинному рівні. На рівні зовнішніх проявів ці зміни здійснюються у напрямі від незрілих, деструктивних форм взаємодії – до більш зрілої, конструктивної поведінки. На глибинному рівні зміни прослідковуються у напрямі від помірної регресії, символічного відтворення ранніх стосунків з притаманними їм страхами та конфліктами до поступової прогресії із корекцією раннього емоційного досвіду, сепарацією від значимих об'єктів, більшою креативністю у взаємодії із світом. Такі якісні зміни призводять до полегшення емоційних станів дітей та значного послаблення негативної модальності їх переживань стосовно батьків.

Проаналізовані та статистично підтверджені позитивні зміни інтенсивності негативних переживань та загального емоційного стану підлітків, які брали участь у психокорекційній програмі, дають підставу вважати адекватним застосування глибинно зорієнтованого методу кататимно-імагінативної психотерапії і розробленої на його основі програми у роботі з дітьми, що мають емоційні труднощі у стосунках з батьками.

Спираючись на викладені вище висновки, можемо стверджувати, що гіпотеза дослідження підтвердилась. **Перспектива** подальшої розробки проблеми вбачається у розширенні уявлень стосовно глибинної складової переживань підлітків; у вивченні генезису і змісту первинних переживань та їх динаміки у дітей різного віку; у створенні програм психологічного супроводу дітей та їхніх батьків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

а) статті, опубліковані у фахових виданнях, що входять до переліку, затвердженого МОН України:

1. Лазос Г. П. Дитячо-батьківські стосунки як фактор виникнення та прояву негативних переживань підлітків / Г. П. Лазос // Вища освіта України. –

Психологічні науки: проблеми і здобутки – Том II., №1 – 2012. – Тематичний вип. : «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – С. 149–158.

2. Лазос Г. П. Негативні переживання підлітків у взаємостосунках з батьками: глибинні аспекти їх виникнення та принципи психокорекції / Г. Лазос // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – К. : Університет «Україна», 2011. – №2. – С. 234 –239.

3. Лазос Г. П. Успішність стосунків з батьками: психокорекція негативних переживань підлітків / Г. П. Лазос // Технології розвитку інтелекту : електронне наукове фахове видання. – К. – 2011. – Т.1, (2011). – режим доступу до журналу: <http://psytir.org.ua> – назва з титул. екрану.

4. Лазос Г. П. Робота з батьками як важливий аспект психокорекції негативних переживань підлітків у дитячо-батьківських стосунках / Г. П. Лазос // Актуальні проблеми психології [Т.3 : Консультативна психологія і психотерапія] : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. : С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – К. : Видавництво ТОВ «Полігранд», 2011. – Вип.8 – С. 119–132.

5. Лазос Г. П. Особливості психокорекційної допомоги підліткам у подоланні негативних переживань засобами групової форми символдрами / З. Г.Кісарчук, Г. П. Лазос // Актуальні проблеми психології [Т.3 : Консультативна психологія і психотерапія] : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред.: С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – К. : Видавництво ТОВ «Полігранд», 2011. – Вип.8. – С.132–147.

6. Лазос Г. П. Модель корекції негативних переживань підлітків засобами кататимно-імагінативної психотерапії як глибинно зорієнтованого методу / З. Г. Кісарчук, Г. П. Лазос // Актуальні проблеми психології [Т.3 : Консультативна психологія і психотерапія] : зб. наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. : С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. — К. : Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України; Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – Вип.7. – С. 189–211.

7. Лазос Г. П. Глибинна складова негативних переживань підлітка як фактор їх виникнення та інтенсивності / Г. П. Лазос // Актуальні проблеми психології [Т.3 : Консультативна психологія і психотерапія] : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. : С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – К. : Видавець ПП Лисенко М. М., 2009. – Вип.6. – С. 213–224.

8. Лазос Г. П. Способи подолання підлітками негативних переживань, пов'язаних із стосунками з батьками / Г. П. Лазос // Актуальні проблеми психології [Т.3 : Консультативна психологія і психотерапія] : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. : С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – К. : Міленіум, 2008. – Вип.5. – С. 205–216.

9. Лазос Г. П. Негативные переживания подростков и способы их коррекции / Г. П. Лазос // Актуальні проблеми психології [Т.3 : Консультативна психологія і психотерапія] : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. : С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – К. : – Ніжин: Міланік, 2007. – Вип.4. – С. 184–194.

10. Лазос Г. П. Негативные переживания как предмет изучения / Г. П. Лазос // Актуальні проблеми психології [Т.3: Консультативна психологія і психотерапія] : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. : С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – К. : Міленіум, 2005. – Вип.3. – С. 173–187.

б) статті в наукових збірниках, матеріали конференцій:

1. Лазос Г. П. Аналіз результатів апробації програми психокорекційної допомоги підліткам у подоланні негативних переживань / Г. Лазос // Форум психіатрії та психотерапії / [за наук. ред. О. Фільця] – Львів, 2012. – Т.7. – С. 92–102.

2. Лазос Г. П. Негативні переживання підлітків: етіологія, динаміка та психокорекція / Г. Лазос // Форум психіатрії та психотерапії / [за ред. О. Фільця] – Львів, 2011. – Т.6. – С. 76–84.

3. Лазос Г. П. Проблема дослідження негативних переживань сучасних підлітків у стосунках з батьками / Г. П. Лазос // Журнал практикуючого психолога [Спеціальний випуск] / [гл.ред. А. Ф. Бондаренко] // Проблемы и тенденции современной отечественной психотерапии : матер. Междунар. конгресса по психологии и психотерапии (Гурзуф, «Артек», 9–11 мая, 2008г.) / Центр консультат. психологии КНЛУ. – К., 2008. – [2008/14] – С. 169– 177.

4. Лазос Г.П. Негативні переживання підлітків та способи їх корекції / Г.П. Лазос // Психологічна та психотерапевтична допомога дітям та молоді : матер. допов. та повідомлень обл. наук.-практ. конф. (Ужгород, 25– 26 травня 2007р.) / Ужгородський нац. ун-т [та ін.]. – Ужгород, 2007. – С. 41–47.

АНОТАЦІЇ

Лазос Г.П. Психологічна корекція негативних переживань підлітків у стосунках з батьками. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України – Київ, 2013.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемі негативних переживань підлітків у стосунках з батьками та їх психологічної корекції.

В дослідженні розкрито зміст поняття «негативне переживання» щодо підліткового віку та визначено основні характеристики негативних переживань сучасних підлітків різної статі у стосунках з батьками – їх інтенсивність, приводи виникнення, зміст та емоційне вираження, здатність підлітків справлятися з ними. Встановлено особливості їх зв'язку із психологічними та структурними деформаціями сім'ї, її соціально-економічним статусом.

Вивчено особливості раннього розвитку дітей та їх зв'язок із інтенсивністю негативних переживань стосовно батьків у підлітковому віці, що висвітлило роль глибинної складової негативних переживань підлітка у виникненні та зовнішніх проявах його переживань у актуальному житті.

Створено модель корекції негативних переживань підлітків на основі кататимно-імагінативної психотерапії (символдрами) як глибинно зорієнтованого методу. У моделі визначено загальні засади психокорекційної роботи з підлітками, основні умови організації символдраматичного процесу, його принципи, техніки та прийоми. В руслі створеної моделі розроблено і описано програму психокорекції,

що включає як індивідуальну, так і групову форми роботи, подано основні результати її апробації.

Ключові слова: негативні переживання, підліток, дитячо-батьківські стосунки, інтенсивність переживань, зовнішня і глибинна складові негативних переживань, психокорекція, кататимно-імагінативна психотерапія (символдрама).

Лазос Г.П. Психологическая коррекция негативных переживаний подростков в отношениях с родителями. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Институт психологии имени Г.С.Костюка НАПН Украины – Київ, 2013.

Диссертация посвящена проблеме негативных переживаний подростков в отношениях с родителями и их психологической коррекции.

В результате теоретического анализа определено содержание понятия «негативные переживания», выделены особенности негативных переживаний в подростковом возрасте, обусловленность их возникновения и проявлений детско-родительскими отношениями.

Экспериментально установлено, что для большинства подростков в отношениях с родителями характерен достаточно высокий уровень интенсивности негативных переживаний, при этом у девочек этот уровень выше, чем у мальчиков. Чаще всего негативные переживания подростков носят депрессивный характер, достаточно часто возникают также переживания агрессивного характера, реже – тревожного. Девочки более склонны к переживаниям депрессивного ряда, мальчики – агрессивного, а тревожные переживания практически равно представлены в обеих группах подростков. Большинство подростков не способны эффективно справляться со своими переживаниями, при этом мальчики преодолевают их лучше, чем девочки. Выявлено также, что подростки различаются по уровню интенсивности негативных переживаний – имеют высокие, средние или низкие его показатели.

В исследовании определены особенности связи между негативными переживаниями подростков и актуальными семейными деформациями, социально-экономическим статусом семьи. Были выявлены также особенности связи между наличием фрустрирующих ситуаций на ранних стадиях развития детей и интенсивностью их негативных переживаний относительно родителей в подростковом возрасте, что высветило роль глубинной составляющей негативных переживаний подростка в возникновении и проявлениях его переживаний в актуальных отношениях.

Создана модель коррекции негативных переживаний подростков на основе глубинно ориентированного метода кататимно-імагінативної психотерапії (символдрами), в которой определены общие основания психокоррекции в работе с подростками, условия организации символдраматического процесса, его принципы, техники и приемы. В русле созданной модели разработана и описана программа коррекции негативных переживаний подростков в отношениях с родителями, включающая как индивидуальную, так и групповую формы работы. Изложены основные результаты апробации психокоррекционной программы.

Ключевые слова: негативные переживания, подросток, детско-родительские отношения, интенсивность переживаний, внешняя и глубинная составляющая негативных переживаний, психокоррекция, кататимно-имагинативная психотерапия (символдрама).

Lazos, G.P. Psychological correction of negative experiences of teenagers in relationships with parents. – Manuscript .

Thesis for the Candidate degree in psychology, speciality 19.00.07 – Pedagogical and Developmental psychology. – G.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine – Kyiv, 2013.

The dissertation deals with the issue of negative experiences of teenagers in relationships with their parents and psychological correction of these experiences.

The study discloses the content of the concept of "negative experience" of adolescence, defines the essential characteristics of the negative experiences of modern teenagers of both genders – their intensity, arising reasons, the content and emotional expression, adolescent's ability to cope with them. The study features the psychological and structural deformations of the family, its socio-economic status, as far as characteristics of early childhood development and their relationship with the intensity of negative feelings in adolescence, discloses the role of the deepest part of the adolescent's negative experiences in an external manifestations of their feelings in actual life.

This work describes the model of correction of the teenager's negative experiences, which defines the general grounds, conditions of the symbol drama psycho-correction process, its principles, techniques and modes. Correction of negative experiences program had helped teenagers in relationships with parents, established on the basis of the developed model and included both individual and group work.

Keywords: negative experiences, teenager, child-parent relationships, intensity of experiences, actual and depth components of negative experiences, psychological correction, katathym-imaginative psychotherapy (symbol drama).